

שומע את קולות האדמה: על מקהלה הונגרית

ליגאל שוורץ

דורון ב' נהן

א.

בין כל הספרים המוכרים למי מאיתנו, ובמיוחד אלו שנכתבו במטרה לספר סיפור חיים, מקהלה הונגרית הוא ספר יוצא דופן בכמה וכמה אופנים, כפי שמתברר לקוראיו כבר בעמודיו הראשונים.¹ במקום לספר את סיפורה של משפחתו ואת סיפור ילדותו והתבגרותו כסיפור מתועד (אוטוביוגרפיה), כמסכת זיכרונות (ממואר) או כרומן חניכה (בילדונגסרומן), בחר יגאל (כמי שבילה בחברתו לא מעט, טבעי לי יותר להזכירו בשמו הפרטי) – או שמא נכפתה עליו הבחירה, כפי שעשוי להשתמע מדבריו – להיעזר בכישוריו המקצועיים כחוקר ספרות ולשלב מציאות בבדיון, ולארוג יצירה חד־פעמית, מקורית ונוגעת ללב. כידוע, סמוך לפתח ספרו מביא יגאל בשלמותו את הסיפור "גמדים על הפיז'מה" פרי עטה של רות אלמוג,² שנכתב בהשראת סיפור ילדותו, כפי שסיפר אותו לסופרת וכפי שהיא ראתה אותו בדמיונה, ובהמשך הספר מנתחו משפט אחר משפט, ולעיתים מילה אחר מילה, כשהוא מעמידו מול סיפור ילדותו ה"אמיתי" ובשילוב דברים שהוא שם בפי בני משפחתו, שכבר הלכו לעולמם. המרקם המסחרר, שאינו רק פואטי אלא גם גרפי, בגין השימוש בגופן נפרד לכל דובר ודוברת ובגין המעברים התכופים ביניהם, מותיר את הקורא מרחף בין העולמות, תוהה לא פעם היכן מסתיימת המציאות ומתחיל הדמיון, ומפקפק באפשרות לאמץ כראייה קבילה אפילו את תמונות המשפחה המשולבות בספר, שהן לכאורה יתד נאמן של אותנטיות להיתלות בו, ולמעשה רק מוסיפות תהייה על תהייה, שכן המחבר שב ומספר סיפורים שונים בתכלית ממה שנדמה לנו שאנו רואים בתמונות שטופות האור, שבהן כל בני המשפחה מפגינים קרבה או מחייכים בחוסר דאגה. כיוון שכך, הקורא יוצא מהסיפור מסוחרר כשם שנכנס אליו, ונאלץ לשוב ולהכיר בעובדה הפשוטה להכאיב, שלאיש מאיתנו אין כל דרך לדעת את האמת – לא על הקרובים לנו ביותר ואף לא על עצמנו, כפי שאומר לנו יגאל במובלע כמעט בכל עמוד בספרו, ובכך הוא צודק בהחלט. אפשר רק לספר סיפור.

1 יגאל שוורץ, מקהלה הונגרית, הילה בלוס (עורכת), אור יהודה: כנרת זמורה-ביתן דביר, 2014. כל הציטוטים שלהלן לקוחים ממקור זה. בספר מוקדש גופן נפרד לכל דמות; אפיון זה נשמר בכל הציטוטים.

2 רות אלמוג, "גמדים על הפיז'מה", תיקון אמנותי, יגאל שוורץ (עורך), ירושלים: כתר, 1993, עמ' 48–21.

כל אחד מאיתנו יתעמת בשלב זה או אחר של חייו עם שאלת הזיכרון. וליתר דיוק, אין זו שאלה אחת, אלא סדרת שאלות: מה נזכר ומה נשכח; מה ישוב ויעלה במפתיע ברגע בלתי צפוי ומה אבד לעד; מה אמין ומה מעוות? לרוב אנו משוכנעים שאנו יכולים לסמוך על זיכרונו, אבל קל להוכיח שאנחנו טועים. כל אירוע וכל שיחה יזכרו אחרת בידי שני משתתפים או יותר, ומי צודק? אין לדעת. יש גם זיכרונות שאפשר לבדוק; סצנה מסרט ישן נחרטה עמוק בזיכרונו ואנו שבים ומעלים אותה לנגד עיני רוחנו, אבל אם נשוב ונצפה בסרט יתברר שזה לא היה בדיוק ככה: הדמויות עמדו קצת אחרת, טון הדיבור היה שונה וגם המילים לא היו בדיוק אלה הזכורות לנו. למרבה השערורייה ולדאבון הלב, מומחים לדבר הוכיחו שככל שמרבים לשחזר זיכרון זה או אחר כך הוא הולך ומשתנה. זרעי הפקפוק נובטים וגובהים אצל כל המנסה לאסוף זיכרונות, ענפיהם משתרגים ומתעבים, וכבר קשה לדעת על מה לסמוך. מאיר שלו אפילו חיבר ספר שכתרתו הדבר היה ככה,³ רק כדי להראות שהדבר כלל לא היה ככה, ושהכול תלוי במי שמספר את הדבר ומתי.

דבר־מה יוצא דופן נוסף בספר המיוחד הזה הוא שהמילה "זיכרון" ומילים אחרות מאותו השורש מופיעות בו לעיתים נדירות יחסית, לא פעם באזכורים צפופים בפסקה אחת, ואינן פזורות לאורך הספר כולו. הצירוף "אני זוכר" מופיע פעמים ספורות, שלוש מתוכן בפסקה אחת שבה גם שרירי הבטן זוכרים (וזיכרונם בוודאי אמין יותר, עמ' 175), ופעמים אחרות בעמ' 88, 136, 204, 224 (כאן בצד "לא זוכר כלום"), ו-231 (וראו עוד אזכור צפוף להלן). לעיתים נראה שהמחבר מנסה להתכחש לזיכרון, או לכל הפחות להתחמק מלזכור ולהעדיף את הדמיון. לצורך כך הוא אף מביא תנא דמסייע בדמותו של אבנר הולצמן, שלמד שנתיים מתחתיו באותו בית ספר יסודי, "והוא, שלא כמוני, זוכר הכול" (עמ' 143), או שהוא טוען בתוקף שאינו זוכר. כך הדבר בנוגע לנסיעת האם לאמריקה (עמ' 224), וכך גם בנוגע לאירוע הטראומטי מכול, שבו האב יורה לעברו – ברובה? באקדח? היה או לא היה? רגע ודאות מתחלף ברגע הכחשה, והכול מתנקז למאמץ נושא, כך נדמה, לגייס את המוחשי מכול:

כן, לא הייתי בטוח אם היה או לא היה. זכרתי את הערב שהוא ואת הלילה שבא אחריו. זכרתי את צבע השמים [...] אבל אני לא זוכר הד של ירייה. (עמ' 229)

אכן, רצתי ורצתי ורצתי. ואני זוכר היטב את המסלול. (עמ' 237)

אני זוכר את הנפילה. נתקלתי במשהו. [...] אני זוכר את הנפילה. והרבה יותר אני זוכר את טעם אדמת החצי־חול חצי־חמרה שנתחבה ונגרסה בפי, מתערבב בטעם של דם שפתי, שנחתכו בשעת הנפילה. [...] אני זוכר את הנפילה. שכבתי כך נצח. ואחר כך התהפכתי ושכבתי פרקדן נצח־נצחים. גבי, רגלי וקרקפתי סופגים את תמצית חיוניות האדמה, ועיני תועות בשמים, בין גזירי הענפים וקרעי העננים, שם שט לו מעדנות ירח מלא, עגול למופת, מושלם, גבוה מעל גבוה, יפה להלל, מכושף, פלאי. (עמ' 240)

3 מאיר שלו, הדבר היה ככה, תל אביב: עם עובד, 2009.

ומייד בעקבות התיאור המופלא של הרגע האפיפני הזה, שבמהלכו המילים "אני זוכר" חוזרות בעקשנות כמו במאמץ לשכנוע עצמי, באה ההשוואה לרגע דומה של היוולדות מחדש בתום הקרב בסולטאן יעקוב, שמתואר במפורש כרגע שנולד "קרוב לוודאי" בהשראת רגע הדומייה המפורסם שצנח על הנסיך אנדרי "בתום הקרב שלו במלחמה ושלום" (עמ' 241). אין לדעת, היות והספרות מעורבת כל כך בחיים, מהו המקור לאותו זיכרון ילדות, אבל בנקודה זו של יופי ושל אובדן הפחד אין זה משנה. בכמה מקומות מנסה המספר להסביר את עמדתו בשאלת הזיכרון, ואולי אף מתאמץ לחמוק בגנבה בין קרני הדילמה:

כן, אני זוכר עוד עשרות דברים באופן די מוחשי, יש לי זיכרון תמונתי מצוין, אבל זה נתפס אצלי כמו זיכרונות של מישהו אחר. או ליתר דיוק, אני רואה אותי מסתכל מבחוץ על עצמי כילד. ידידה אמרה לי כשדיברנו על כתב היד של הספר הזה שנראה לה שניתקת את עצמי מעצמי, והיא צודקת. אבל מה? היתה לי ברירה? (עמ' 200)

בהזדמנויות אחרות הוא מאמץ את מטפורת הערפל כהצדקה לחוסר היכולת להטיל סדר בזיכרונות. כך הוא אומר בקשר לעבודותיה של אימו: "[נדמה לי, זה שייך לאזור הערפל היותר סמיך בממלכת הילדות הערפילית שלי]" (עמ' 72). מדוע, ישאל הקורא את עצמו: מדוע הפכה הילדות בפרדס המואר לממלכה ערפילית בזיכרונו של הכותב, כמו נשאבה אל מעבר לים, או אל עולמו של אדגר אלן פו בתרגומו של ז'בוטינסקי, אל "מלכות על ים ערפלי"? ובניסוח אחר:

מה שברור הוא שגדלתי בערפל, בפרדס בישראל, במרכז הארץ, באור התכלת העזה, שמאדמתו עלו, בדרך פלא, אדי ביצה משחירים, כמו בסיפורים של האחיות ברונטה, ובערפל הזה היו כל מיני ציוני זמן אבל הם היו כמו יתדות בתוהו, כל אחד לעצמו. אני שב ושט בין יתדות הזמן האלה [...] בכל פעם בדרך שונה, ואף פעם לא נוצר לי לוח שנים מסודר/הגיוני. (עמ' 201)

הרפרור לעמוס עוז כאן כפול, לפחות. יגאל משתמש במודע ובמכוון בכותרת ספרו של עוז,⁵ שכבר הפכה למסמן המתבקש של המציאות הישראלית, אבל גם הכיוון ההפוך שבדבריו נובע, בלי משים, מאסופת המאמרים שבה הקדיש עוז פרק לאנקת גבהים ולעלילתו עטופת הערפל. ונשאלת השאלה אם גם סיפור על אהבה וחושך,⁶ מסכת זיכרונות הילדות והנעורים של עוז, שיגאל היה עורך יצירתו שנים לא מעטות ואף הקדיש

4 אדגר אלן פו, "אֶנְגֵל לִי", מאנגלית: זאב ז'בוטינסקי, פְּרוֹיֶקְט בְּנֵי־יְהוּדָה, <https://benyehuda.org/read/1862>

5 עמוס עוז, באור התכלת העזה, מרחביה: ספרית פועלים, 1979. וראו גם, יגאל שוורץ, פולחן הסופר ודת המדינה: זמר נוגה של עמוס עוז, הילה בלום (עורכת), אור יהודה: כנרת זמורה-ביתן דביר, 2011.

6 עמוס עוז, סיפור על אהבה וחושך, ירושלים: כתר, 2002.

לספר זה מחקר רחב־היקף, שימש קטליזטור לפריצתה של מקהלה הונגרית, כשם שספרו של חיים באר חבלים⁷ היה הקטליזטור לספרו של עוז. הדמיון בין המחברים אומר דרשני, הלוא זהו הצבר הנולד אל אור התכלת רווי־השמש, אל מציאות ותקווה חדשות, אלא שהוריו, הנושאים עדיין בקרבם את משאה של אירופה הערפילית, מסכסכים את נשמתו בכפילות הסובבת את ילדותו, וכך גם טומנים בו, שלא במתכוון, את זרעי היצירה העתידה לפרוץ בבגרות ולהיכרך לבלי הפרד בסיפורים האיזמים שהם מורישים לו, וכך מכשילים לכאורה במו ידיהם את עצם הניסיון המפואר שניסו לחולל, ליצור את האדם החדש, החופשי מטראומות העבר ומחיבוטי הנפש. אכן, הילד הזה יפוטם בתפוזים ובבנות, הוא ידבר עברית ילידית שלא כהוריו, הוא יהיה חייל גיבור, אבל הוא לא ישתחרר מהערפל, מהביצה, מ"שם", והוא יפקפק אם זיכרונותיו הם שלו או של אחרים. הוא יאלץ לברוא את עצמו מחדש מערפל ומעפר, ולכתוב את הסיפור שרק הוא יכול לספר.

1.

אז מה עושים בכל זאת כדי להתמודד עם הזיכרונות החמקמקים? בין היתר, עורכים רשימות.

כאן הסיכון קטן יותר. אומנם, רשימה לעולם אינה מושלמת, אבל היא אמינה גם כשהיא חלקית. בניגוד לטבלת שיאים, ברשימת פריטים אין הייררכייה מוחלטת. היא יצור פתוח, מתארכת ומתקצרת חליפות – לרוב מתארכת – לפי החשק והצורך. ומה מענג יותר מרשימה, המטילה סדר בכאוס המוחלט שסביבנו ומסייעת ליצור מציאות נוחה ומאורגנת? על עצמי אעיד שכבר מילדות התודעתית לעונג הזה, וכבר אז הרביתי לערוך רשימות שונות ומשונות, ולעיתים אני עדיין מתפתה לעשות זאת גם היום. זכורה לי, לדוגמה, רשימת ספרי ז'ול ורן שתורגמו לעברית, אלו שכבר קראתי ואלו שאני עוד צריך להשיג ולקרוא, שנאספו בה עשרות פריטים בשקידה כפייתית. זכורים לטוב גם ספרים שהיו נפוצים בנעורינו, כגון *The Book of Lists*,⁸ שהכיל רשימות מרשימות שונות, חסרות תועלת אבל מאלפות ("אנשים מפורסמים שמתו בזמן קיום יחסי מין", "האנשים שנחשדו שהם ג'ק המרטש", וכן הלאה). אפילו אומברטו אקו הגדול חיבר ספר שכותרתו בתרגום האנגלי *The Infinity of Lists*, המכיל רשימות מכל סוג ומין.⁹ בוויקיפדיה האנגלית אפשר אף למצוא דף שכותרתו "List of lists of lists", המכיל רשימת מאמרים שהם בעצמם רשימות של מאמרים של רשימות מאמרים (הסתכלו, כדאי לכם). נזכרת גם שבמחשבי שמורה תיקיית "רשימות", וכשהצצתי בה עכשיו גיליתי רשימות שכבר מזמן נשכח ממני דבר קיומן (היש מי שמעוניין ברשימת כל הגברים

7 חיים באר, חבלים, תל אביב: עם עובד, 1998.

8 David Wallechinsky, Irving Wallace, and Amy Wallace, *The Book of Lists*, London: Cassell, 1977

9 Umberto Eco, *The Infinity of Lists*, Alastair McEwen (trans.), London: MacLehose, 2009

שמולם שיחקה אודרי הפבורן בסרטיה, והפרש הגילים ביניהם? לידיעתכם, לרוב הם היו בגילו של אביה, ורק בסרטיה האחרונים זכתה לבני זוג קרובים יותר לגילה). דומה שגם יגאל נהנה מעריכת הרשימות, לא רק מפני שהוא נאלץ לעשות זאת במקומות שבהם הזיכרון הכרונולוגי בוגד בו, שאז הן משמשות לו מצופי בטיחות זוהרים באוקיינוס הזיכרונות האפל, אלא גם מפני שהן מסיבות לו סיפוק, שעשוי להיות היולי וחושני כאחד, ואולי אף אסתטי. מייד אחרי הסיפור של אלמוג, המוגדר כחלק ב של הספר (חלק א, שבראש הספר, אורכו עמוד ורבע, וכותרתו "הסיפור בכלל עוד לא מתחיל"), מגיע חלק ג, שכותרתו "מקהלה הונגרית" והוא נמשך עד סוף הספר, וכבר כאן, מייד בתחילתו, מופיעה הרשימה הראשונה: בזה אחר זה נמנים לפחות תריסר מינים שונים של פרי הדר, כל מין ושיטת קילופו, כל מין ודרך אכילתו, והכול מתואר בחושניות פורצת, מעלה ריר (עמ' 42-44). ההצדקה היא, כמובן, התרחשותו של הסיפור בפרדס, שלעיתים מתואר כגן עדן ולעיתים כגיהנום. אך בפרי הדר אין די; הרשימה הולכת ומתארכת ונוספים עליה פירות מפירות שונים (עמ' 44-45), ואז היא גולשת למניית הדמויות האנושיות שאכלסו את הפרדס, לפני שהדובר משנה כיוון ועובר לתיאור מפורט של הבית שבפרדס, בית המשפחה, שלעיתים הוא מגדיר כבית משוגעים, אף שהוא מעורר דווקא רושם של בית בורגני למהדרין, גם אם קטן ודחוס: וילה הונגרית בג'ונגל האזיאטי. התיאור של תכולת הבית וצורתו שב ומופיע ביתר פירוט פעם אחר פעם (עמ' 106-107, 120-122, 128-132). דומה שגם כאן פוסע יגאל בעקבותיו של עוז – שגם הוא תיאר בפרטי־פרטים את בית ילדותו בירושלים: דירה קטנה הדומה בשטחה לבית שבפרדס, אי של קולטורה מזרח־אירופית בלב הכאוס המזרח־תיכוני – גם אם עוז לא היה הראשון לעשות זאת.

הרשימות ממשיכות לאורך הספר כמעין ספירת מלאי בלתי נגמרת. תמצאו כאן פירוט של מטעמי המטבח ההונגרי (עמ' 98-99, 114), רשימה של פירות וירקות (עמ' 102), רשימה של בולים (עמ' 101-105), של תוכניות רדיו (עמ' 114), של תצלומים (עמ' 124-127) ושל ספרים (עמ' 122-123), ולקינוח, רשימה מופלאה של ציפורים (עמ' 171-172). כל רשימה כזו כמו אומרת, הינה, אני זוכר, למרות הכול. היה גם היה. בנוגע לשאר אני לא ממש בטוח, ואולי גם קצת מתחמק, ובטח גם קצת מסתיר. תבינו אותי. הרשימות הללו, שהן אישיות מאוד מטבען, משותפות, בחלקן לפחות, לכל בני דורו של יגאל, גם לאלו שגדלו במציאות שונה מאוד משלו. קחו לדוגמה את רשימת הבולים. יגאל מתחיל מסדרות הבולים ההונגריים שנאספו בחסדי הקרובים משם, ובטוחני שכמוני, קוראים רבים בוודאי נזכרו – אם לא בסדרות אלו ממש, אף בסדרות כיבוש החלל, הספורט האולימפי ומשהו מסדרות האומנות של הדואר המגיארו־סובייטי נחתו גם באלבומי – בסדרות בולים דומות להן, שהגיעו מארצות הים ונאספו בשקידה אל תוך האלבומים. ילדי הארץ בשנות החמישים והשישים של המאה העשרים, שהטלוויזיה הייתה להם בבחינת שמועה רחוקה ושהגיעו לקולנוע רק בהזדמנויות חגיגיות, גילו את העולם הרחב באמצעות גלויות ובולים, ולפעמים אפילו מטבעות, בזכותם של בני משפחה ומכרים, קרובים ורחוקים, שמפעם לפעם הואילו להטות לעברם את קרן השפע הצנועה שלהם ולנער ממנה מכל טוב. אחרי הבולים ההונגריים – המשמשים גם

כהזדמנות להשוות טעמים של הפירות שם וכאן – מגיע פירוט הבולים הישראליים, שגם הם היו יפים להלל, ושכל אחד מהם זכור היטב, כאילו החזקנו אותם בידינו רק אתמול, ולא לפני חמישים שנה. לבסוף מספר יגאל שאלבומי הבולים נשכחו שנים רבות בארגז לא מאורר והתעפשו עד לבלי הכר, אבל ניכר שבזיכרונו הם חקוקים היטב. אומנם, אם יזדמן, אולי אזכיר לו גם כמה בולים יוצאי דופן ששכח להזכיר (גלגל המזלות מְרַצֶּפֶת בית הכנסת בבית אלפא, שהודפס בארבעה בולים משולשים שהתחברו לריבוע בגיליון מיוחד, איך לא הזכרת אותו, יגאל?!).

לעומת רשימת הבולים, רשימת הספרים קצרה להפתיע, בהתחשב במקום המרכזי שהם תופסים בחייו של המחבר. גם רשימה זו נפתחת באגף ההונגרי ועוברת לזה העברי, אבל ציטוטים רבים מספרי ילדות, מאנציקלופדיות נעורים וממקורות אחרים משולבים לאורך הספר כולו, וערוכים ברשימה שבסופו בסדר אזכורם, וגם אם הם רק מעט מזעיר מתוך מה שהספיק יגאל לאסוף ולקרוא בחייו, הרי שאף הם מוכרים היטב לבני דורו, שקראו אותם בשקיקה. רובם המכריע של הספרים המוזכרים לאורך הספר הם אכן ספרי הילדות והנעורים, הפרי הראשון של עץ הדעת, וגם באופן זה נותר הספר נטוע בגן העדן הילדותי, שהתקיים אי-אז בפאתי רמת גן המעטירה, ושגם ממנו לא נפקד הנחש הזומם.

א.

מן העבר האחד אפוא עומדת שאלת הזיכרון הערפילי שקשה לסמוך עליו, ומן העבר השני מוצבות כל אותן ישויות מוחשיות שאפשר להיאחז בהן ולקושרן זו בזו לרשימות עשירות-תוכן המעניקות ודאות. ובתווך שבין שני הקטבים הללו מבוצעים בספר שני מהלכים שמטרתם לפתור את הדילמה – או אולי להמשיך ולחמוק ממנה, אבל בדרך מספקת יותר.

המהלך האחד הוא הדרישה אל המתים. זהו המהלך הרגיש ביותר, והוא שמותח את קוטב הבדיון אף יותר מסיפורה של רות אלמוג. יגאל מעיר כאן מתרדמתם הנצחית את אחותו הגדולה נעמי, את אימו קטי-בתיה ואת אביו בלה-בן ציון, שוכני עפר כולם, ומאפשר להם לדבר מן העבר ההוא בלשונם הפרטית, וכאמור, בגופן נפרד לכל אחד ואחת. צריך הרבה אומץ כדי לרדת ככה עד אל מעמקי תהום רבה, מעשה אודיסאוס, ולדובב את רוחות המתים, וצריך גם מידה רבה של נדיבות כדי לתת פתחון פה לאלה שהושתקו, במיוחד כשמתברר שאין להם ולו מילה טובה אחת להגיד על זה שהעלה אותם באוב.

נעמי המדובבת שופכת על אחיה את כל מררתה, לא פעם בלשון גסה (עמ' 58–59, 70–72 ועוד רבים), ואף שבהדרגה מתפתח ביניהם גם מעין דו-שיח של השלמה, היא ממשיכה להתלונן, אפילו על כך שהוא מדבר בשמה: "שכחת שאני בכלל קיימת, ועכשיו אתה גם מספר את מה שאני הייתי צריכה לספר..." (עמ' 228). האם מלאה תלונות על חייה, ובמיוחד על האב, מצד אחד, ומפליגה בתיאורים מלאי גאווה של יופייה, ייחוסה ומאהביה, מן הצד האחר. האב זוכה לדבר כאן בקולו הרבה פחות מאשתו ובתו, ואף

שיגאל עושה לו תיקון בקולו־שלו (עמ' 74-77), האב מסרב להתפעל מהמחווה ונותר בזעפו (עמ' 146-148). המתים אף סוגרים חשבונות זה עם זה, למשל בעימות בין נעמי והאם (עמ' 88-89, 113), עד שיגאל מרגיש צורך להתערב: "די, חלאס. הבנו. אין לי כוח למלחמת העולמות שלכן" (עמ' 132), אבל ללא הועיל: הן לא מקשיבות לו וממשיכות לבוא חשבון. המקהלה הפוליפונית הזאת תוארה כאן רק על קצה המזלג. צריך לקרוא ולשוב ולקרוא את הקטעים הללו כדי לרדת לעומקו של המהלך הזה, שהוא בעת ובעונה אחת חשבון נפש, אוטותרפיה, תשלום חוב, מחוות אהבה, ואולי יותר מכול, יצירה ספרותית אותנטית.

המהלך השני הוא יוצא הדופן ביותר: ניתוח ספרותי צמוד של הסיפור שכתבה רות אלמוג, שהוא לכאורה יצירה בדיונית, אבל לא לגמרי, שהרי יגאל הוא שסיפק לה את חומרי חייו שמהם נרקת. לסירוגין, ולאורך הספר כולו, שב יגאל ומפעיל את כישוריו כחוקר ספרות כדי "לפתוח", כלשונו (עמ' 9), את סיפורה של אלמוג. הוא מנתח, מתווכח, משבח ומוחה, הוא מתפעל, מתאכזב, מתקן ומקבל, והוא מפרק ומרכיב מחדש, ומעמת כל משפט בסיפור עם מקורו ועם מקבילתו – או עם היעדרותו מהסיפור ה"אמיתי". במבדך זה, שאין ממנו מוצא, יגאל נע ללא הרף קדימה ואחורה – והמאמץ הסיזיפי הוא שמוליד את הספר הזה.

.ד

המהלכים השונים בספר נידונו בדברים שלעיל בנפרד, אף שהם, כמובן, כרוכים זה בזה לבלי הפרד. לדוגמה, המהלך של ניתוח סיפורה של רות אלמוג משולב במהלך הדרישה אל המתים – וכמובן, גם במאבק הבלתי פוסק בזיכרון ובחומרי החיים שתוארו לפני כן – שכן לא רק יגאל מתווכח עם אלמוג, אלא גם נעמי (עמ' 198-199 ועוד) וגם האב, בפסקה מרה וכואבת המיטיבה להדגים את כל שנאמר כאן:

אתה אף פעם לא תעמוד על הרגליים שלך. כן, בדיוק כמו בחלום הזה שלך, ובדיוק כמו בסיפור הזה שאתה מוכר כאן, שאתה עומד בו על הרגליים של הסופרת הזאת, תופס עליה טרמפ, משתמש בחומרים שלה, כאילו הם שלך. כן, אני בטוח שהיא הסכימה, איך לא? "קיש הַרְצָג" היא קוראת לך, בטח גם היא התאהבה בך, כמו כל הנשים שתמיד התאהבו בך והצילו אותך. פר גינט דה לה שמטע. כריזמה קוראים לזה. חוצפה צריך לקרוא לזה. חוצפה בלי כיסוי. ילד מפונק היית ונשארת. תעשה שמיניות באוויר, ובכל זאת, אף פעם, אף פעם, אתה לא תעמוד על הרגליים שלך. (עמ' 253-254)

ומייד בעקבות הדברים הללו בא סיפור מהמיתולוגיה היוונית, שהותיר את חותמו בילד שקרא אותו; לא סיפור אדיפוס – שאומנם נזכר בספר פה ושם בהקשרים אחרים, בעיקר בנוגע לנעמי – אלא סיפורו של פאטון, בנו המתבגר של אפולו, שנהג בחוסר אחריות במרכבת השמש של אביו, הביא אסון לעולם והופל בידי זאוס. אין ספק, אומנם, שסיפורי

המיתולוגיה שנקראו בילדות תופסים מקום נכבד בחיי כל מי שקרא אותם, אבל מלבד זאת יש להזכיר שמעטים הם הסופרים שיעמדו בפיתוי להתייחס לילדותם במונחים של מיתוס, וזאת בוודאי לא רק באשמת פרויד.

ומתחת לכל הסיפורים רוחש עוד סיפור, שבכוונה כמעט לא התייחסתי אליו עד כה, אבל אי אפשר להתעלם ממנו עד הסוף, והוא סיפור השואה. ההתייחסות לשואה, ובעיקר להשפעתה על נפשם של ניצוליה, מופיעה כבר בפתח סיפורה של רות אלמוג, בסצנה המנותחת באריכות. בהמשך דן יגאל בהרחבה בסיפור צעידתה של אימו ב"צעדת המוות" החורפית, ואף משלב מקורות חיצוניים ותמונות (עמ' 77-88), אבל במיוחד הוא מדגיש מתוכו את הסיפור שסיפורה האם לעצמה מאוחר יותר, סיפור שבו הייתה צעירה ויפה, שבו הלכה בשלג ושרה, וקצין גרמני יפה תואר הציל את חייה. לקראת סוף הספר יגאל חוזר לאותו עניין ושוב עושה מהלך יוצא דופן, כשהוא שואל את אלמוג לאילו מילים חסרות כיוונה במשפט ששמה בפיו של בן דמותו בסיפורה, משפט המסתיים בשלוש נקודות, כיוון שהוא עיצמו אינו מצליח לנחש אותן. מתברר שהמשפט בשלמותו הוא "אפשר לחשוב שמישהו בכלל יצא משם". יגאל מסביר ארוכות מדוע בן דמותו, ואף הוא עיצמו, לא היו מסוגלים להגות את המשפט הזה במפורש, ובין היתר הוא כותב:

למה? ובכן, כנראה, מאותה סיבה שהולכתי אותם צעד אחורה מהשואה – צעד קטן, אבל משמעותי, לילדותם, לתקופת הנעורים שלהם, וגם, אמנם, לפחות מהצד של אמי [...] בתקופת השואה שלה, אבל באור הנעורים המנצנץ שהיא שפכה עליה, שהוא אולי מפונטז לגמרי אבל אור. והכול כדי לא לתת ליצורי החושך של השואה למלא את העולם, להתנחל לנו בנשמה ולהשתלט עליה, כאילו כל העבר הקרוב וכל ההווה וכל העתיד הסתיימו משכבר בעבר ההוא. (עמ' 265-266)

שנים ספורות לאחר הופעת ספרו ישתתף יגאל בסרט התיעודי 'ילדי הצללים'¹⁰ ובו יבקר בחורבות בית ילדותו, שהפרדס שמסביבו נעלם ואיננו, ואף ייסע, בחברת אשתו ובתו, להצטלם בהונגריה עם קרובי משפחתו, וינסה לדלות מהם עוד פרטים על סיפורה של אימו. ההשתתפות בסרט ממקדת את סיפורו בסיפור הדור השני לשואה באופן חד יותר מאשר בספר, שבו נתן יגאל דרור לדמיון, תוך כדי מאבק בלתי פוסק בזיכרון. בספר – ואולי גם בסרט – הוא יודע כי גם אם אין דרך לדעת את האמת יש ערך למאמץ, לתהליך שפָּרְיו בצידו, ולמתן הקול לנעדרים. הוא יודע שנחוץ להציג בכנות האפשרית – בכל זאת, תמיד יהיו מעצורים – את סיפורה של משפחה אחת, את סיפורו של זמן מסוים ומקום מסוים, ושל ילד שחש את מגע האדמה בגבו ורואה את השמיים נפתחים לפניו.

קיוטו

10 נועה אהרוני (במאית ותסריטאית), 'ילדי הצללים' [סרט תיעודי], יורם עברי ודיויד נוי (מפיקים), הקרן החדשה לקולנוע וטלוויזיה וערוץ 8, 2017.